

Monument

Nuttig spelen in cultuurhistorisch waardevol landschap

Tijdens een wandeling door de bossen bij Driebergen of Austerlitz kun je je soms verbazen over de opvallende heuvelachtigheid van het terrein. En als je dan door het donkere naaldbos een heuveltje oploopt, kan het je overkomen dat je plotseling aan de rand staat van een forse zandvlakte, die blinkt in het licht. Een enkele denneboom houdt zich staande in deze miniwoestijn, en biedt met zijn grillig gevormde luchtwortels een prachtige speelplek als hut of klimrek. De ontstaansgeschiedenis van dit landschap komt hier letterlijk aan de oppervlakte. Je bevindt je in een begroeid stuifzandlandschap.

Ontstaan

Voor het ontstaan van de stuifzandgebieden zijn drie perioden van belang, waarbij zowel het klimaat als de mens grote invloed hebben uitgeoefend op de landschapsvorming. Eenvoudig gezegd is stuifzand: dekzand dat door menselijk ingrijpen (opnieuw) is gaan stuiven.

Stuifzandgebieden vinden we in het oosten van de provincie Utrecht, op de Utrechtse Heuvelrug. Dit is een stuwwal die tijdens de voorlaatste ijstijd, 150.000 jaar geleden, gevormd is door het landijs dat vanuit Scandinavië ons land binnendrong. Langs de randen van de ijslobben werden grote massa's grond opgeworpen tot, onder andere, de tientallen meters hoge Heuvelrug. In de laatste ijstijd, het Weichselien, is het dekzandgebied ontstaan. Deze ijstijd begon ongeveer 75.000 geleden en eindigde rond 10.000 jaar geleden. Het was in deze periode overwegend koud (in juli kwam de temperatuur gemiddeld niet boven het vriespunt), zodat er niet veel begroeiing mogelijk was. Harde westenwinden bliezen zand uit onder andere de drooggevalen Noordzee over de poolwoestijn die ons land was. Aan de voet van obstakels, waar de wind geen vrij spel meer had, werd het zand afgezet. De helling van de Heuvelrug was zo'n obstakel. Omdat het zand als een deken over het landschap werd gelegd, wordt het ook wel dekzand genoemd. Na deze laatste ijstijd steeg de temperatuur weer,

tot het gematigde klimaat dat wij nu kennen. De dekzanden raakten begroeid en het zand stooft niet meer. De Heuvelrug was veranderd in een glooiend, bebost landschap.

In de Middeleeuwen kwam hier verandering in. Vanaf ongeveer 1000 verdween een groot deel van de begroeiing doordat bossen plaats moesten maken voor akkers, weilanden en heidegebieden. Door overbeweiding, vooral door schapen, kwam het zand weer bloot te liggen. En zo herhaalde de geschiedenis zich: het zand ging weer stuiven. Het is nu bijna niet meer voor te stellen, maar eind 19e eeuw bestond bijna de hele Utrechtse Heuvelrug uit een boomloos landschap met heidevelden en zandverstuivingen. Maar nu woonden er mensen en die konden dit soort aardkundige processen niet erg waarderen. Het stuivende zand begon dorpen en landbouwgebieden te bedreigen, en wat in de eeuwen daarvoor vanzelf was gegaan, werd nu door de mens gedaan: het stuifzandgebied werd, in de vorige eeuw, op grootschalige wijze met bos beplant. Bijna al het stuivende zand is op die manier vastgelegd, maar wie gaat wandelen in de bossen rond Den Dolder, Austerlitz en Driebergen, Lage Vuursche, Maarn, Bosch en Duin of Leersum, kan de geschiedenis van dit landschap nog overal duidelijk herkennen: in het reliëf (zandduinen) en in de kale zandplekken. En wie écht (actief) stuifzand wil zien,

om op te stampen

foto: Dorine Haveman

Een fort was vroeger een laag gelegen deel in het terrein. De lage delen waren vochtiger, soms zelfs moerasachtig, zodat hier begroeiing kon ontstaan. Van de hogere en drogere delen werd veel zand verstoven, dat werd opgevangen in de begroeide delen. Zo werden de lage gebiedjes opgehoogd met zand, en de hogere gebiedjes werden juist steeds lager. Aan de bloot gestoven wortels van de boom op het fort kun je zien dat hier later weer erosie heeft plaatsgevonden. Tussen 1870 en 1920 is de grove den op grote schaal aangeplant door de Heidemaatschappij. Enerzijds om stuifzandgebieden vast te leggen, anderzijds omdat ze het hout konden gebruiken voor de Limburgse kolenmijnen en voor de NS. Het hout (grenen) wordt nog steeds veel gebruikt voor huizen. **foto linksonder:** Het ontstaan van heuveltjes begint vaak klein.

kan nog naar het Mollenbos bij Driebergen, het Leersumse bos, of naar de Korte en Lange Duinen in Soest.

De Lange Duinen en de Korte Duinen van Soest zijn het grootste actieve stuifzandgebied van de Utrechtse Heuvelrug. Het zand kan hier nog vrijelijk stuiven, waardoor de vormen in het landschap – uitblazingslaagten en stuifheuvels (forten) – voortdurend veranderen. Aan de noordoostkant van het gebied wordt veel van het zand opgevangen door de begroeiing, waardoor een enorme, meters hoge randwal kan ontstaan. Als de mens niet ingrijpt, verplaatst deze wal zich langzaam het bos in. Aan de andere kant, waar de wind vandaan komt, verdwijnt steeds meer zand, waardoor daar uiteindelijk weer begroeiing kan ontstaan. En zo zal het stuifzandgebied van het zuidwesten naar het noordoosten wandelen. Dat kan natuur-

lijk niet. Het actieve stuifzand wordt gekoesterd, maar moet toch ook in toom gehouden worden. Daarom worden aan de noordoostkant van de duinen steeds sikkelvormige wallen aangelegd, die het zand moeten afremmen, en wordt aan de andere kant de oprukkende vegetatie steeds verwijderd.

Aardkundig erfgoed

De Lange en Korte Duinen zijn in 1997 door de provincie Utrecht aangewezen als Aardkundig Monument. Een gebied of landschap valt deze eer te beurt als het uniek is en als de ontwikkeling van het gebied over honderden of duizenden jaren kan worden gevolgd. De term 'aardkundig monument' is in 1995 'uitgevonden' door Wim Hoogendoorn, medewerker bij de Provincie Utrecht en momenteel voorzitter van de Stichting Aardkundige Waarden. Aardkundige waarden

links De Lange Duinen in Soest rechts het informatiepaneel bij de ingang van de Lange Duinen, geschonken ter gelegenheid van het uitroepen tot Aardkundig Monument.

zijn die onderdelen van het landschap die iets vertellen over de natuurlijke ontstaanswijze van een gebied. Ze zijn van belang omdat de niet-levende natuur grote invloed heeft (gehad) op de manier waarop de mens Nederland heeft ingericht. Waar dorpen of bosgebieden liggen, hoe het land is verkaveld ten behoeve van de turfsteckerij. En natuurlijk hebben aardkundige waarden invloed op de levende natuur: wat waar groeit en leeft. Nu wordt de levende natuur vaak beschermd, en de 'dode' natuur gemanipuleerd om bijvoorbeeld bepaalde soorten planten of dieren weer terug te krijgen: het land moet verdrogen of juist nat gemaakt, ecologische verbindingzones worden aangelegd, dijken doorstoken. Maar hierbij kunnen aardkundige objecten worden vernietigd. Er is daarom sinds begin jaren '90 een roep om het beschermen van ons aardkundig erfgoed.

In het Beleidsplan Natuur en Landschap provincie Utrecht (BNLU) van 1992 is voor het eerst systematisch aandacht besteed aan de aardkundige waarden. Erkend werd, dat deze een eigen betekenis hebben, dat ze onvervangbaar zijn én dat ze bedreigd worden. Wie erfgoed wil beschermen, zoekt meestal de publiciteit. De gedachte hierachter is simpel: hoe meer mensen doordrongen zijn van het belang van dit erfgoed, hoe beter ze er op zullen passen. Bovendien zal het voor beleidsmakers moeilijker worden dit erfgoed te veronachtzamen of zelfs te vernietigen. Immers, 'het volk' zal ervoor op de bres staan. En eigenaren, zoals natuurmonumenten, kunnen attent gemaakt worden op de aardkundige waarden in hun gebied, zodat ze niets 'per ongeluk' kunnen beschadigen als ze in hun gebieden ingrijpen ten behoeve van de levende natuur.

Ook voor de bescherming van het aardkundig erfgoed wordt deze lijn gevolgd. De aanwijzing van Aardkundige monumenten is behalve een zekere garantie voor hun bescherming, ook een mooie publiciteitsstunt. De Lange en Korte Duinen zijn 'onthuld' door de Commissaris van de Koningin en de eigenaar van het monument (de gemeente Soest) kreeg informatiepanelen, posters en

folders. In 1997 is door de Provincie ook een diaserie 'aardkundige waarden in de provincie Utrecht' gemaakt, voor het voortgezet onderwijs. Inmiddels zijn er vijf aardkundige monumenten. Een aantal daarvan is in bezit van provinciale landschappen, zoals de Plantage Willem II van het Utrechts Landschap.

De vraag is natuurlijk, of de gekozen strategie ook werkt. Volgens Wim Hoogendoorn wel. Hij weet te melden dat aardkundige waarden in het huidige concept-streekplan dat in het najaar uitkomt, al vaak genoemd worden. 'Het wordt steeds meer meegenomen in het beleid, aardkundige waarden worden een gegeven waar men rekening mee houdt. En, iets waar we erg trots op mogen zijn: inmiddels is het een begrip in heel Nederland, terwijl wij er hier in Utrecht mee begonnen zijn.' Grondeigenaren, zoals het Utrechts Landschap, zijn inmiddels doordrongen van het belang van aardkundige waarden.

HUL heeft bijvoorbeeld verschillende beheersmaatregelen getroffen om de open heideterreinen te behouden, omdat ze een afspiegeling zijn van het historisch grondgebruik in de provincie. Bovendien zijn er ook planten en dieren die alleen hier kunnen leven, zoals het heideblauwtje en de zandhagedis. De vergrassing, die altijd al op de loer ligt, wordt de laatste tijd ook nog eens gestimuleerd door verzuring en vermessing vanuit de atmosfeer.

Op Breeveen en de Plantage Willem III lopen runderen en paarden om de opslag van grassen en bomen tegen te gaan. Op Heidestein en de Kozakkenput doen schapen dit werk. En de mens wordt ingezet om delen van de heideterreinen af te plaggen. Een deel van de bovengrond wordt dan samen met de voedingsstoffen verwijderd. Dit gebeurt meestal eens in de twintig jaar. Op de W.A. Hoeve en Breeveen is in 2001 een deel van de sterk vergraste heide geplagd. Op landgoed Heidestein zijn ook Drentse Heideschappen ingezet en er is een schaapskooi, ingericht als informatiecentrum. Maar ook recreanten dragen door hun betreding bij aan het tegengaan van ongewenste begroeiing. Vandaar dat de genodigden bij de opening

foto boven De Lange Duinen in Soest **foto uiterst links** Stuifzandlandschappen hebben een hoge recreatieve waarde **foto links** wal aan de noordoostkant van de Lange Duinen **foto daaronder** desondanks stuift er nog veel zand het bos in.

van het Aardkundig Monument De Lange en Korte Duinen werd verteld dat op het monument gerust gestampt mocht worden.

De stichting aardkundige waarden heeft volgens Wim Hoogendoorn zijn doel, het promoten van aardkundige waarden, bereikt en wordt in de loop van dit jaar opgeheven. Het uit de stichting voortgekomen Platform Aardkundige Waarden zal zich blijven inzetten voor het behoud, beheer en ontwikkeling van ons aardkundig erfgoed.

Meer informatie kunt u vinden op: www.aardkundigewaarden.nl of www.utrechtslandschap.nl

Literatuur: A. A. Brombacher en W. Hoogendoorn, *Aardkundige waarden in de provincie Utrecht*, Provincie Utrecht, december 1997.

De brochure *Een wandeling door de Lange Duinen* is te verkrijgen bij de VVV Soest, evenals de wandelroute *Natuurpad De Soester Duinen* (over de flora en fauna in het gebied).